

УДК 347.965:342.924

DOI <https://doi.org/10.32782/pdu.2025.1.42>**П. К. Реверук**

аспірант

Університету сучасних знань

ORCID ID: 0009-0005-1957-3647

ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСТУПНОСТІ ПРАВНИЧОЇ ДОПОМОГИ ДЛЯ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ

Визначено, що інститут доступності правничої допомоги для осіб з інвалідністю покликаний забезпечити ефективний захист їхніх прав та інтересів у правовій системі, де доступність адвокатських послуг є рівноцінною їх якості, адже для людей з інвалідністю визначальною є категорія доступності, що включає не лише фізичну можливість відвідувати правничі установи, але й адаптацію інформаційних ресурсів, доступність комунікаційних засобів та фінансову доступність адвокатських послуг, які правова система повинна враховувати для гарантування ефективної підтримки та захисту прав цієї категорії громадян.

Треба також зазначити, що доступність адвокатських послуг рівноцінна якості їх надання для людей з інвалідністю, оскільки в контексті питання інвалідності визначальною є саме категорія доступності.

Зазначене кореспондується зі змістом обов'язків адвоката, до яких, окрім іншого, належать: неухильне дотримання вимог міжнародних договорів України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, та інших нормативно-правових актів. Окрім іншого, йдеться про CPRD та Закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні»; дотримання присяги адвоката України та правил адвокатської етики; підвищення свого професійного рівня (від. авт., зокрема, з питань інвалідності); надання якісно безоплатної правничої допомоги (від. авт., зокрема, із забезпеченням умов доступності для людей з інвалідністю); нерозголошення конфіденційної інформації про клієнта (йдеться про відомості стосовно інвалідності та діагнозу клієнта з інвалідністю).

Зростання кількості осіб з інвалідністю, спричинене війною в Україні, створює додаткові виклики для правової системи. Військові дії призводять до появи нових категорій людей з інвалідністю, як серед військових, так і серед цивільного населення. Ці люди часто стикаються з різними видами дискримінації та труднощами у доступі до правничих послуг. Під час війни питання захисту прав осіб з інвалідністю стає особливо гострим, оскільки вони можуть втрачати доступ до медичних, соціальних послуг, які є критично важливими для їхнього виживання та реабілітації. Саме доступність доступності правничої допомоги для осіб з інвалідністю сприяє відновленню порушених чи не встановлених прав.

Ключові слова: особа з інвалідністю, правнича допомога, правові послуги, безоплатна правова допомога, доступність, доступність до правосуддя.

Постановка проблеми. З часу подання першої періодичної доповіді неурядових організацій щодо виконання Україною Конвенції про права осіб з інвалідністю за 2015-2020 рр, ситуація з доступністю в Україні не змінилася суттєво. Держава декларує свої зобов'язання у створенні безбар'єрного середовища, але транспорт, громадські простори, державні та приватні заклади

у міських та сільських місцевостях залишаються недоступними для людей з інвалідністю. Наявність деяких доступних об'єктів не вирішує комплексну проблему, оскільки усі інші інфраструктури залишаються недоступними, що унеможливорює ведення незалежного способу життя особами з інвалідністю.

Стан дослідження. Окремі питання надання правової допомоги адвокатом

досліджували у своїх працях: В. Г. Андрусів, О. А. Банчук, М. С. Демкова, А. В. Кудрявцева, М. Д. Милитчук, В. С. Наливайко, О. В. Невська, О. В. Негодченко, А. С. Плетень, Г. М. Резник, М. І. Фетюхин, С. Я. Фурса, О. Г. Юшкевич та інших.

Метою статті є розкриття поняття та особливості регулювання забезпечення доступності правничої допомоги для осіб з інвалідністю.

Виклад основного матеріалу.

З 1 квітня 2019 року набрали чинності нові державні будівельні норми «Інклюзивність будівель і споруд», які замінили попередні менш детальні та малоефективні норми 2006 року. Основне нововведення – це запровадження обов'язкового використання принципів універсального дизайну при проектуванні нових громадських та житлових будинків. Нові ДБН покривають доступність для людей з різними видами інвалідності, зокрема детально прописані вимоги для людей з порушеннями зору та слуху, яким раніше майже не приділялося уваги. Ці будівельні норми є обов'язковими при новому будівництві житлових і громадських будівель, реконструкції, реставрації чи капітальному ремонті будівель і споруд. Проте, якщо реконструкція або реставрація існуючої недоступної будівлі не запланована, будівельні норми не зобов'язують впроваджувати відповідні зміни для забезпечення доступності. Це означає, що стрімкого покращення ситуації з загальною доступністю та створення фактично безбар'єрного простору не відбудеться[1].

Питання доступності громадського транспорту у містах, містечках та селах залишається у відомстві відповідних населених пунктів. Хоча за останній період збільшилась кількість низькопідлогових транспортних засобів у деяких містах, зокрема у Львові, такі зміни є фрагментарними, і транспортна мережа загалом залишається недоступною для людей з інвалідністю. Доступність метрополітенів у Києві, Харкові та Дніпрі регулюється відповідними інструкціями кожного метрополітену. Усі три метрополітени залишаються недоступними для маломобільних верств населення, основним підходом до вирішення питання безбар'єрного про-

стору у метро є надання послуги супроводу особам з інвалідністю. Це створює додаткові бар'єри у пересуванні та не забезпечує можливості вільного і самостійного користування метрополітенами у зазначених містах[2].

Фрагментарні покращення залізничного транспорту для людей з інвалідністю також не змінюють загальної недоступності української залізниці. У 2020 році Укрзалізниця оголосила про намір облаштувати вокзали та станції новими підйомниками для посадки й висадки осіб з інвалідністю, проте такі платформи не є універсальним рішенням, бо скористатися ними за відсутності персоналу людина самостійно не може. Це свідчить про нераціональне та малоефективне використання зусиль і ресурсів, спрямованих на покращення доступності залізничного транспорту[2].

Вперше поняття «доступність для осіб з інвалідністю» у нормативно-правовій базі України з'явилася у ДБН 2.2.40 «Інклюзивність будівель і споруд. Основні положення» та зазначала забезпечення жінкам та чоловікам з інвалідністю доступу нарівні з іншими до фізичного оточення, транспорту, інформації та зв'язку, інформаційно-комунікаційних технологій і систем, послуг, як у міських, так і в сільських районах [1]. Науковці визначають доступність для осіб з інвалідністю як властивість відповідних об'єктів і послуг, яка дає змогу особам цієї категорії вільно ними користуватися без будь-яких бар'єрів, у тому числі завдяки адаптації чи спеціальному дизайну [3, с. 34].

Водночас для кожної окремої людини з інвалідністю доступність є комплексним системним процесом і водночас його результатом, у результаті чого забезпечується безпека, зручність і комфорт під час перебування в приміщенні, комунікації, отримання послуг тощо.

Основними перепонами доступності до об'єктів та послуг для осіб з інвалідністю є різноманітні перешкоди, які обмежують їхні можливості скористатися цими послугами. О.Г. Варгуляк виокремлює такі п'ять видів перешкод на шляху до інтеграції людей з інвалідністю в соціум нарівні з іншими:

По-перше, **ментальні перешкоди**, які полягають у специфічному ставленні ото-

чуючих до осіб з інвалідністю та нерозумінні їхніх проблем. Це створює атмосферу дискримінації та ізоляції, що ускладнює інтеграцію людей з інвалідністю у суспільство. Суспільство часто не готове приймати осіб з інвалідністю як рівноправних членів, що впливає на їхню самооцінку та бажання звертатися за правовою допомогою.

По-друге, **фізичні перешкоди**. У контексті загальної доступності це недостатня архітектурна та транспортна доступність установ, що є головною перешкодою в доступі осіб з інвалідністю до освіти, праці, культури, спорту, інформації, туризму та інших сфер життя. Більшість будівель правничих установ, судів та адвокатських контор не пристосовані для осіб з інвалідністю, що унеможлиблює їхнє фізичне потрапляння до цих установ.

По-третє, **інформаційні перешкоди**, які виникають через невикористання існуючих форматів подачі інформації, що враховують потреби осіб з інвалідністю з порушеннями зору, слуху, психічними та інтелектуальними порушеннями. Відсутність інформації у доступних форматах, таких як абетка Брайля, великий шрифт, аудіо та електронні засоби, значно обмежує можливості людей з інвалідністю отримувати необхідну правову інформацію та консультації.

По-четверте, **інституційні перешкоди**, які стосуються проблем законодавчої регламентації різноманітних аспектів життя осіб з інвалідністю. Недосконалість законодавства та його невідповідність реальним потребам людей з інвалідністю створює перепони у забезпеченні їх прав і свобод. Законодавство часто не враховує специфічні потреби осіб з інвалідністю, що ускладнює їхній доступ до правничих послуг.

По-п'яте, **фінансові перешкоди**, зумовлені фінансовою неспроможністю переважної більшості осіб з інвалідністю задовольнити навіть життєво необхідні потреби через бідність та зубожіння. Багато осіб з інвалідністю не можуть дозволити собі оплатити послуги адвоката або правника, що значно обмежує їхні можливості захисту своїх прав у судових та інших правових інстанціях.

На нашу думку, до переліку перешкод, окреслених О.Г. Варгуляк, слід додати ще

кілька важливих аспектів, які впливають на доступність об'єктів та послуг для осіб з інвалідністю:

По-шосте, **технологічні перешкоди**. Відсутність або недостатній розвиток технологій, адаптованих для осіб з інвалідністю, також створює значні бар'єри. Наприклад, відсутність спеціальних програмних забезпечень, веб-сайтів, адаптованих для людей з порушенням зору або слуху, ускладнює доступ до інформації та електронних послуг. Інтернет-ресурси, мобільні додатки та інші цифрові платформи часто не враховують потреби осіб з інвалідністю, що обмежує їхню можливість користуватися сучасними технологіями.

По-сьоме, **психологічні перешкоди**. Люди з інвалідністю можуть відчувати внутрішні бар'єри через страх перед стигматизацією, низьку самооцінку або попередній негативний досвід. Ці перешкоди можуть обмежувати їхню мотивацію та бажання шукати правничі послуги або інші види допомоги.

По-восьме, **культурні перешкоди**. Відсутність культури інклюзії та толерантності в суспільстві призводить до дискримінації та упередженого ставлення до осіб з інвалідністю. Це може проявлятися у формі соціальної стигматизації, що ускладнює їх доступ до правничих послуг і участь у суспільному житті.

По-десяте, **бар'єри в комунікації**. Відсутність доступних комунікаційних засобів та технологій для осіб з різними видами інвалідності обмежує їхню можливість ефективно взаємодіяти з правничими установами та отримувати необхідну правову допомогу. Це може включати відсутність сурдоперекладачів, спеціальних комунікаційних пристроїв, а також адаптованих веб-сайтів правничих установ.

По-одинадцяте, **соціальні перешкоди**. Відсутність підтримки від сім'ї, друзів або громади може значно ускладнити доступ осіб з інвалідністю до об'єктів та послуг. Соціальна ізоляція, відсутність мереж підтримки та недостатня інформованість про доступні ресурси поглиблюють проблеми доступності.

Зростання кількості осіб з інвалідністю, спричинене війною в Україні, створює

додаткові виклики для правової системи. Військові дії призводять до появи нових категорій людей з інвалідністю, як серед військових, так і серед цивільного населення. Ці люди часто стикаються з різними видами дискримінації та труднощами у доступі до правничих послуг. Під час війни питання захисту прав осіб з інвалідністю стає особливо гострим, оскільки вони можуть втрачати доступ до медичних, соціальних послуг, які є критично важливими для їхнього виживання та реабілітації. Саме доступність доступності правничої допомоги для осіб з інвалідністю сприяє відновленню порушених чи не встановлених прав.

Отже, **інститут доступності правничої допомоги для осіб з інвалідністю покликаний забезпечити ефективний захист їхніх прав та інтересів у правовій системі, де доступність адвокатських послуг є рівноцінною їх якості, адже для людей з інвалідністю визначальною є категорія доступності, що включає не лише фізичну можливість відвідувати правничі установи, але й адаптацію інформаційних ресурсів, доступність комунікаційних засобів та фінансову доступність адвокатських послуг, які правова система повинна враховувати для гарантування ефективної підтримки та захисту прав цієї категорії громадян.**

Треба також зазначити, що доступність адвокатських послуг рівноцінна якості їх надання для людей з інвалідністю, оскільки в контексті питання інвалідності визначальною є саме категорія доступності.

Зазначене кореспондується зі змістом обов'язків адвоката, до яких, окрім іншого, належать:

неухильне дотримання вимог міжнародних договорів України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, та інших нормативно-правових актів. Окрім іншого, йдеться про CPRD та Закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні»;

дотримання присяги адвоката України та правил адвокатської етики;

підвищення свого професійного рівня (від. авт., зокрема, з питань інвалідності);

надання якісно безоплатної правничої допомоги (від. авт., зокрема, із забезпе-

ченням умов доступності для людей з інвалідністю);

нерозголошення конфіденційної інформації про клієнта (йдеться про відомості стосовно інвалідності та діагнозу клієнта з інвалідністю).

Питання доступності адвокатських послуг для людей з інвалідністю включає кілька ключових аспектів, які потребують детального аналізу та врахування у правовій системі.

Інформаційна доступність є одним з основних аспектів забезпечення доступності адвокатських послуг. Вона включає доступність спілкування, веб-ресурсів та безпосередньо інформації, яка надається в рамках адвокатських послуг. Люди з інвалідністю повинні мати можливість отримувати правову інформацію у форматах, які враховують їхні специфічні потреби. Наприклад, за Звітом судів першої інстанції про розгляд справ у порядку цивільного судочинства за 2022 рік, до суду звернулося 640 людей з інвалідністю [4]. Для осіб з порушеннями зору необхідно забезпечити наявність інформації у форматі Брайля, аудіоформатах або великим шрифтом. Для осіб з порушеннями слуху важливо забезпечити можливість використання сурдоперекладачів або текстових повідомлень. Веб-ресурси, які використовуються для надання правової інформації, повинні бути адаптовані для використання спеціальних програм, що забезпечують доступність для осіб з інвалідністю. У 2022 році на розгляді перебувало 7 475 справ окремого провадження про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи [4].

Архітектурна та транспортна доступність також є важливими аспектами, які визначають можливість осіб з інвалідністю отримувати адвокатські послуги. Це включає доступність приміщень, у яких надаються адвокатські послуги, прилеглої до таких приміщень території, а також транспорту і транспортної інфраструктури на шляху до цих приміщень. У звіті про справляння, звільнення від сплати та повернення судового збору в місцевих та апеляційних судах за 2022 рік зазначається, що за звільнен-

ням від сплати судового збору звернулося 27 665 осіб з інвалідністю I та II груп, законних представників дітей з інвалідністю і недієздатних осіб з інвалідністю [5]. Приміщення адвокатських контор повинні бути обладнані пандусами, ліфтами та іншими засобами, що забезпечують доступ для осіб з обмеженою мобільністю. Транспортні засоби та транспортна інфраструктура повинні бути пристосовані для зручного та безпечного пересування людей з інвалідністю. Недостатня архітектурна та транспортна доступність створює значні бар'єри для осіб з інвалідністю у отриманні необхідних правових послуг.

Фінансова доступність є ще одним важливим аспектом, який впливає на можливість осіб з інвалідністю отримувати адвокатські послуги. Багато людей з інвалідністю стикаються з фінансовими труднощами, які обмежують їхні можливості оплатити послуги адвокатів. Аналіз звіту про справляння, звільнення від сплати та повернення судового збору засвідчує, що розрахункова сума відповідного судового збору склала 41 721 085 гривень [5]. У цьому контексті важливо передбачити надання адвокатських послуг на пільгових умовах для осіб з інвалідністю. Це може включати знижки на оплату послуг, безкоштовне консультування або інші форми фінансової підтримки. Законодавство повинно передбачати такі механізми, щоб гарантувати, що фінансові обмеження не стають перешкодою для отримання правової допомоги.

Перелічені порушення здоров'я людей з інвалідністю зумовлюють специфічні потреби в забезпеченні доступності тих чи інших товарів та послуг. Відповідно, надання правової допомоги загалом та адвокатських послуг зокрема потребує створення умов доступності з урахуванням нозологій інвалідності. Наприклад, люди з порушеннями зору потребують наявності інформації в доступних форматах, таких як шрифт Брайля, аудіокнижки чи електронні документи з можливістю використання екранних читачів. Для осіб з порушеннями слуху необхідно забезпечити можливість спілкування за допомогою сурдоперекладачів або текстових засобів комунікації.

Люди з обмеженою мобільністю стикаються з потребою у фізичній доступності приміщень, де надаються адвокатські послуги. Це включає наявність пандусів, ліфтів, широких дверних прорізів та спеціально обладнаних санітарних кімнат. Особливу увагу слід приділити адаптації транспортної інфраструктури, яка дозволить особам з інвалідністю безперешкодно пересуватися до місць надання правової допомоги.

Не менш важливо враховувати потреби людей з психічними та інтелектуальними порушеннями, які можуть потребувати спеціального підходу та адаптованих методів комунікації. У таких випадках адвокатам необхідно бути підготовленими до роботи з особами, які можуть мати труднощі у розумінні складних правових питань, і забезпечувати надання інформації у простій та зрозумілій формі.

Крім того, важливо враховувати психологічні аспекти, оскільки люди з інвалідністю часто стикаються з дискримінацією та стигматизацією. Це може впливати на їхнє бажання звертатися за правовою допомогою. Психологічна підтримка та створення дружньої і підтримуючої атмосфери в правничих установах є ключовими факторами для забезпечення доступності правової допомоги.

Фінансова неспроможність є ще одним суттєвим бар'єром для осіб з інвалідністю при отриманні правової допомоги. За даними Державної судової адміністрації України, у 2022 році за звільненням від сплати судового збору звернулося понад 30 000 осіб з інвалідністю, що свідчить про високий рівень фінансової неспроможності серед цієї категорії населення [6]. Багато людей з інвалідністю стикаються з фінансовими труднощами, які обмежують їхні можливості оплатити послуги адвокатів.

У таких умовах надання безоплатної правової допомоги стає критично важливим механізмом для забезпечення доступу осіб з інвалідністю до правосуддя. Закон України «Про безоплатну правову допомогу» передбачає надання правової допомоги на безоплатній основі особам, які не можуть самотійно оплатити послуги адвокатів. У 2022 році було розглянуто

понад 20 000 звернень щодо надання безоплатної правової допомоги, що свідчить про високий попит на такі послуги серед населення [v]. Цей закон є ключовим інструментом для забезпечення правової рівності та доступності правничих послуг для всіх громадян, незалежно від їхнього фінансового стану.

Список використаної літератури:

1. Методичний посібник «Організація та реалізація процесу надання фізичного супроводу та допомоги на транспорті пасажиром з інвалідністю. Методичні рекомендації для працівників транспортно-дорожньої інфраструктури». URL: https://naiu.org.ua/wp-content/uploads/2022/06/Metodychni-rekomendatsiyi_compressed-1.pdf
2. Доповідь неурядових організацій щодо виконання Україною Конвенції про права осіб з інвалідністю 2015-2020 р. Комітет ООН з прав людей з інвалідністю URL: <https://ffr.org.ua/wp-content/uploads/2022/10/CRPDalternativerreport.pdf>
3. Варгуляк О. Г. Сутність та зміст права осіб з інвалідністю на доступність об'єктів і послуг. Чинники розвитку юридичних наук у ХХІ столітті : зб. наук. праць. Матеріали міжнар. наук.-практ. конференції (м. Дніпро, 1–2 листоп. 2019 р.). Дніпро : ГО «Правовий світ», 2019. С. 32–35.
4. № 1-ц Звіт судів першої інстанції про розгляд справ у порядку цивільного судочинства. URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/main_site/1-c%20_%204-%202022.xls
5. № 10 Звіт про справляння, звільнення від сплати та повернення судового збору в місцевих та апеляційних судах. URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/main_site/10%20_%204-%202022.xls
6. № 1-п Звіт судів першої інстанції щодо розгляду справ про адміністративні правопорушення. URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/main_site/1-p%20_%204-%202022.xls

Reveruk P. K. Concepts and features of the regulation of ensuring the availability of legal aid for persons with disabilities

It is determined that the institute of accessibility of legal aid for persons with disabilities is designed to ensure the effective protection of their rights and interests in the legal system, where the availability of legal services is equivalent to their quality, because for people with disabilities the category of accessibility, which includes not only physical ability, is decisive to visit legal institutions, but also the adaptation of information resources, the availability of communication tools and the financial availability of legal services, which the legal system must take into account in order to guarantee effective support and protection of the rights of this category of citizens.

It should also be noted that the availability of legal services is equivalent to the quality of their provision for people with disabilities, since in the context of the issue of disability, the category of accessibility is decisive.

The above corresponds to the content of the lawyer's duties, which, among other things, include: strict compliance with the requirements of international treaties of Ukraine, the binding consent of which has been given by the Verkhovna Rada of Ukraine, and other normative legal acts. Among other things, it is about the CPRD and the Law of Ukraine «On the Basics of Social Protection of Persons with Disabilities in Ukraine»; observance of the oath of a lawyer of Ukraine and the rules of lawyer ethics; raising one's professional level (from the author's office, in particular, on issues of disability); provision of high-quality free legal aid (from the author's office, in particular, with provision of accessibility conditions for people with disabilities); non-disclosure of confidential information about the client (this refers to information about the disability and the diagnosis of the client with a disability).

The increase in the number of people with disabilities caused by the war in Ukraine creates additional challenges for the legal system. Military actions lead to the emergence of new categories of people with disabilities, both among the military and among the civilian population. These people often face various types of discrimination and difficulties in accessing legal services. During war, the issue of protecting the rights of persons with disabilities becomes particularly acute, as they may lose access to medical and social services that are critical for their survival and rehabilitation. It is the availability of legal aid for persons with disabilities that contributes to the restoration of violated or unestablished rights.

Key words: a person with a disability, legal aid, legal services, free legal aid, accessibility, access to justice.